

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра філософії та соціології

Т.В. Количева

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Харків – 2016

Количева Т.В. Філософська антропологія: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ 2016. – 25 с.

Даний конспект лекцій розроблено відповідно до вимог робочої програми з дисципліни «Філософія», є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни і допоміжним матеріалом для вивчення теми «Філософська антропологія».

У стислому вигляді викладено особливості вчень таких провідних філософів, як М. Шеллер, А. Гелен, Е. Кассіерер, В. Вернадський.

Висвітлюються особливості застосування філософської антропології у різних сферах життя людини. Метою конспекту лекцій є створення у студентів чіткого уявлення про основні філософські підходи до сутності людини.

Робота призначена для студентів усіх напрямків підготовки денної та заочної форм навчання і містить знання, які потрібні студентам для підвищення рівня культури мислення, самовдосконалення особистості.

Бібліогр.: 7 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціології 18 грудня 2015 р., протокол № 6.

Рецензент

проф. В.М. Петрушов

Т.В. Количева

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Количева Т.В.

Редактор Третякова К.А.

Підписано до друку 22.03.16 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 1,00. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра філософії та соціології

Т.В. Количева

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Харків 2016

Количева Т.В. Філософська антропологія: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ 2016. – 25 с.

Даний конспект лекцій розроблено відповідно до вимог робочої програми з дисципліни «Філософія», є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни і допоміжним матеріалом для вивчення теми «Філософська антропологія».

У стислому вигляді викладено особливості вчень таких провідних філософів, як М. Шеллер, А. Гелен, Е. Кассієр, В. Вернадський.

Висвітлюються особливості застосування філософської антропології у різних сферах життя людини. Метою конспекту лекцій є створення у студентів чіткого уявлення про основні філософські підходи до сутності людини.

Робота призначена для студентів усіх напрямків підготовки денної та заочної форм навчання і містить знання, які потрібні студентам для підвищення рівня культури мислення, самовдосконалення особистості.

Бібліогр.: 7 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціології 18 грудня 2015 р., протокол № 6.

Рецензент

проф. В.М. Петрушов

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1 Визначення філософської антропології. Проблема людини в історії філософії.....	5
2 Концепції людини в розгляді засновників філософської антропології. Дуалістична сутність людини за теоріями М. Шеллера та А. Гелена. Дві фундаментальні антропологічні категорії: дія і подія.....	11
2.1 Дуалістична сутність людини за теоріями М. Шеллера і А. Гелена.....	14
2.2 Дві фундаментальні антропологічні категорії: дія і подія...	15
2.3 Концепція ноосфери.....	17
2.4 Природне начало.....	18
2.5 Соціальне начало.....	19
3 Основні філософські підходи до сенсожиттєвих пошуків. Проблема життя і смерті у філософській антропології.....	20
3.1 Життя як продукування матеріальних і духовних благ.....	21
Питання до самоперевірки.....	24
Список літератури.....	25

ВСТУП

Конспект лекцій з курсу «Філософія» для студентів усіх форм навчання підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Філософія» і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни. В ньому розглядаються такі теми: «Визначення філософської антропології. Проблема людини в історії філософії», «Концепції людини у філософській антропології. Дуалістична сутність людини за теоріями М. Шеллера та А. Гелена»; «Дві фундаментальні антропологічні категорії: дія і подія», «Основні філософські підходи до сенсожиттєвих пошуків. Проблема життя і смерті у філософській антропології», «Основні філософські підходи до сутності людини».

Метою лекцій є можливість отримання систематичного уявлення про зовнішні природні і соціальні фактори становлення людини і людського суспільства, а також встановлення логіки внутрішнього духовного саморозвитку людини, способи і форми творення нею власного буття. Сучасний антропологізм наголошує на специфічності, самостійності людини, яка самостверджує себе у світі, що змінюється.

Розглядаються основні філософські підходи до сенсожиттєвих пошуків: ідея М. Шеллера щодо створення основної науки про людину та його програма філософського пізнання людини у всій повноті її буття; теорія А. Гелена, яка стверджує, що людина – це біологічно неспеціалізована істота і її фізіологічна неповноцінність є стимулятором активності; думка В. Вернадського, який вважав, що ноосфера — це найвищий етап природної еволюції біосфери, і людство, пізнаючи закони природи, створюючи новітню техніку й технології, змінить на краще всі процеси в земному і навіть навколоземному середовищі.

Також у конспекті лекцій аналізуються основні філософські підходи до сенсожиттєвих пошуків. Проблема сенсу життя виникає як проблема подолання суперечності між природною обмеженістю людини і необмеженістю її духовних амбіцій. Зворотний бік вирішення проблеми сенсу життя — намагання виробити теоретично упорядковане ставлення до смерті.

Людину в її окремих проявах вивчають спеціальні науки: біологія, медицина, психологія, соціологія та ін. Філософія ж завжди прагнула до розуміння її цілісності, чудово розуміючи, що проста сума знань різних наук про людину не дає очікуваної суті, і тому завжди намагалася виробити власні засоби пізнання людини та за їх допомогою виявити її місце у світі.

1 ВИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ. ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Епістемологічне значення терміна «філософська антропологія» є очевидним. Іменник *антропологія* походить від грецьких слів *ανθρωπος* (чоловік) і *λογος* (думка, слово) та означає міркування, або трактат, про людину. Прикметник *філософська* вказує на той спосіб вивчення людини, в якому робиться спроба пояснити за допомогою раціонального мислення саму сутність людини, ту останню реальність, через яку ми і говоримо, що ось ця істота є людською особистістю. Правда, недостатньо вказати на етимологію слів, щоб отримати справжнє визначення філософської антропології. Зміст цієї науки був і залишається дуже насиченим, а також проблематичним. Перш за все, згадаємо, що існують різного роду антропології. Необхідно розмежувати їх, щоб чітко побачити власну царину філософської антропології. У дослідницькому світі існує фізична антропологія, або антропобіологія, предметом якої є палеонтологічні питання, генетика популяцій, питання етнології. Далі, існує психологічна антропологія, що вивчає людську поведінку у психічній або психосоматичній перспективі як у нормальних суб'єктів, так і в суб'єктах з порушеннями психічної рівноваги. До цієї галузі належать психоаналіз, парапсихологія і т. д. Культурна антропологія, найбільш розвинена галузь, займається вивченням етнології первісних народів, їх звичаїв, обрядів, родинних зв'язків, мови, моральності і релігії. Цей рід антропології, особливо у зв'язку з розвитком структуралізму, претендує на роль єдиної справжньої антропології. Існує також соціальна антропологія, яка займається дослідженнями сучасних суспільств, і тому не завжди чітко відмежовується від соціології. Нарешті, слід сказати про теологічну антропологію; вона

розглядає і роз'яснює те, як розглядається реальність за участю особистості Бога.

У назві «філософська антропология» філософська компонента перейшла у форму прикметника. Усе, чим займається філософія, так чи інакше пов'язане з людиною, з її природою, пізнавальними можливостями, ціннісними орієнтаціями, суспільними ролями і місцем в історії. У цьому значенні можна говорити про людину як основну проблему філософії.

У структурі філософського знання існує розділ, у якому людина розглядається як спеціальний предмет свого дослідження, – філософська антропология. Увага до людини почала виходити на перший план у зв'язку з гносеологічним переворотом, здійсненим Імануїлом Кантом, який замислився над пізнавальними можливостями людської душі і сформулював її головне запитання: «Що є людина?». Людина опинилася у центрі філософських досліджень зовсім не випадково. Ця обставина створила справжню революцію в уявленнях про роль і місце людини у світі в Новий час.

Якщо з часів античної філософії людина ставала людиною через обмеження, як частина чогось більшого за неї (суспільного стану, космосу), займала підпорядковану, пасивну позицію, то від XVI ст., навпаки, людина стає сама собою через зняття будь-яких обмежень, як суб'єкт, що пізнає і перетворює на власний розсуд навколишнє природне середовище і власне суспільство як свій об'єкт.

Власне філософського, цілісного характеру антропология набула у перші десятиліття XX ст. у діяльності німецьких мислителів М. Шеллера, А. Гелена, Х. Плеснера. Що таке людина? Постають питання, на які не так просто відповісти, як це здається на перший погляд.

Філософська культура є формою самопізнання людини, її світоглядної ціннісної орієнтації у світі. Тому людина завжди є в основі філософської орієнтації, вона виступає і як її природно-гуманітарна *передумова* і настільки ж природна *мета*, надзавдання філософії. Інакше кажучи, як уже зазначалося вище, людина є і *суб'єктом*, і *об'єктом* філософського пізнання. Якими б конкретними питаннями не займалася філософія на тому чи іншому етапі свого розвитку, її завжди пронизує реальне людське

життя і спрямованість до вирішення нагальних людських проблем. Цей зв'язок філософії з людиною, її потребами та інтересами є постійним. Взаємозв'язок філософії і людини, як і соціально-філософська проблема в цілому, історично змінювався і розвивався. При цьому в історії філософії можна виділити два параметри еволюції філософії:

1 *Ступінь розуміння проблеми людини як методологічно вихідного принципу філософствування.* Інакше кажучи, наскільки філософ усвідомлює, що саме людина – центр, критерій і вища мета всього філософствування, наскільки цей принцип важливий.

2 *Ступінь філософського осмислення самої людини, її буття, сенсу існування, інтересів і цілей.* Іншими словами, наскільки людина перетворилася на окремий і спеціальний предмет філософської рефлексії, з якою теоретичною глибиною, з яким ступенем залучення всіх засобів філософського аналізу вона розглядається. Сучасний німецький вчений Е. Кассірер виділив в історії вивчення людини чотири історичні періоди:

- 1) вивчення людини метафізикою (античність);
- 2) вивчення людини теологією (середньовіччя);
- 3) вивчення людини математикою і механікою (Новий час);
- 4) вивчення людини біологією.

Перші уявлення про людину виникають задовго до появи філософії – у міфологічній та релігійній свідомості. При цьому у віруваннях давніх людей людина як специфічний об'єкт розгляду ще не виділяється з навколишнього її природного світу, а являє собою лише "молодшого родича" природних об'єктів. Це найбільш наочно реалізується у *тотемізмі* – формі первісних вірувань, що полягає у поклонінні рослинам і тваринам, з якими нібито існує кровноспоріднений зв'язок і які є надприродними покровителями роду чи племені.

Проблема людини постає у філософії і культурі далеко не одразу. У філософії античності і Стародавнього Сходу людина розумілася як фрагмент природи, сутність якої обумовлена безособистісним світовим духом або розумом, а її життєвий шлях визначений законами долі. Істотна відмінність західної та східної філософії на цьому етапі полягала в тому, що Схід ніколи не знав того різкого протиставлення тіла і душі, що оформилось у західній філософії та культурі, починаючи з Платона.

Якщо говорити конкретніше про античну філософію, то слід вказати певні факти. У період свого становлення філософія була спрямована на об'єктивний світ. Накопичення філософського обсягу знань, розроблення інструментарію мислення, зміни в суспільному житті зумовили перехід від переважного вивчення природи до розгляду людини.

Виникає суб'єктивно-антропологічна тенденція у філософії. Родоначалниками цієї тенденції є софісти і Сократ. У їх філософії людина стає єдиним буттям. Софіст Горгій доводить, що людина тільки в собі самій може знайти істину. Ця ідея була чітко сформульована й іншим відомим софістом Протагором: "Людина є міра всіх речей, існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують". Таким чином, можна констатувати, що саме з часів софістів і Сократа (який у початковий період своєї творчості був їхнім учнем) проблема людини стає однією з найважливіших проблем філософії.

Говорячи про античну філософію, зазначимо ще й те, що, починаючи з Платона, дилема душі і тіла загострюється. Людина у філософії цього мислителя виступає як спочатку дуальна істота: своїм тілом вона належить мінливому світу природи, а своєю розумною душею ностальгує про загублену космічну гармонію і вічні ідеї. Альтернативою Платону в античності став Аристотель, який, на противагу першому, примирив людину не тільки з природним світом, але і з самою собою, зорієнтувавши особистість на досягнення щастя у конкретному емпіричному досвіді, а не в космічних мандрах душі. Взагалі ж образ людини в античній філософії був космоцентричним (людина розглядалася як мікрокосм у гармонії духу і тіла), на відміну від християнського середньовічного світогляду, який має у своїй основі теоцентричну модель людини.

У християнській філософії біблійне уявлення про людину як «образ і подобу Бога», внутрішнє роздвоєння внаслідок гріхопадіння поєднується з ученням про з'єднання божественної і людської природи в образі Христа, отже, є можливості внутрішнього прилучення кожної людини до божественної благодаті. Загострюється увага на суперечливому зв'язку в людині душі і тіла. Августин уявляв душу як незалежну від тіла і саме її ототожнював з поняттям "людина". Фома Аквінський

розглядав людину як єдність тіла і душі, як істоту, проміжну між твариною та ангелом. Плоть людини – арена низинних пристрастей і бажань. Звідси її постійне прагнення долучитися до вищої сутності – Бога. Середньовічна християнська філософія, проголосивши людину "образом і подобою Бога", вперше в історії філософії та культури затвердила ціннісний статус особистості, наділивши її свободою волі і піднявши над світом природної необхідності і долі.

Філософія Ренесансу обґрунтувала самодостатню цінність людини і її земного життя. Людина тут актуалізована без неодмінної для середньовічного світогляду співвіднесеності з Богом. У своїх творчих можливостях вона сама виступає як мікрокосм.

У філософії Нового часу відповідно до ідеї Декарта "cogito ergo sum" ("я мислю, отже, я існую") наголошується на самосвідомості та пов'язаних з нею процесів індивідуалізації особистості. Одночасно людина втрачає ренесансний універсалізм і гармонійність, різноманіття її здібностей зводиться до розуму, тіло механізується і підпорядковується загальним природним законам. Пізнання необхідності окреслює межі людської свободи. Незважаючи на особливі повноваження розуму, людина цього часу переважно втілена як пасивне начало, що є похідним від зовнішніх обставин.

Творчий статус людини був обґрунтований німецькою класичною філософією і романтизмом. Романтики підкреслили ірраціональну природу свободи, завдяки якій геній творчості досягає вершин. Німецька класична філософія через ідею трансцендентного суб'єкта обґрунтувала творчі можливості людського розуму. Виходячи з дуалістичного розуміння людини як істоти, що належить до двох різних світів – природної необхідності і моральної свободи, Кант розмежовує антропологію у "фізіологічному" і "прагматичному" відношенні: перша вивчає те, що робить природа з людини, друга – що людина робить із себе сама, як вільно діюча істота. У німецькій класичній філософії обґрунтовано також культурно-історичну ангажованість людської свідомості (Гегель) і можливості чуттєвості у створенні справді людських зв'язків і відносин (Фейєрбах).

Підсумовуючи сказане про людину в історії класичної філософії, можна відзначити, що практично будь-яка філософська система так чи інакше стосувалася цієї проблеми, намагаючись відповісти на питання: що є людина? для чого вона живе? яким чином пізнає світ? Ще є актуальним і інше питання: коли ця проблема стала центральною?

Перша половина XX ст. ознаменувалася поворотом західної філософії до людини. Проблема людини стала центральною для ряду філософських і релігійних течій. Шеллер у своїй роботі "Становище людини в космосі" (1928 р.) висунув завдання створення основної науки про людину. Він розробив велику програму філософського пізнання людини у всій повноті її буття, яка мала з'єднати конкретно-наукове вивчення людини з цілісно-філософським її осягненням. За філософською течією, засновником якої став Макс Шеллер, закріпився термін "філософська антропологія". Але цей термін має й інше, більш широке значення. Ним позначається розділ філософського знання, присвячений всебічному розгляду проблеми людини. Філософська антропологія – це розділ філософії, в якому вивчається людина як особливий рід суцього, осмислюються проблеми людської природи і людського буття, аналізуються модуси людського існування, виявляється потенціал антропоцентричної картини світу. У цьому змісті майже будь-яка філософська система має свою антропологію, тобто намагається пояснити проблему людини. Сучасним антропологічним дослідженням притаманні декілька особливостей. Принципово змінюються основні підходи до вивчення людини.

Філософи нині цікавляться не стільки впливом зовнішніх природних і соціальних факторів становлення людини і людського суспільства, скільки встановленням логіки внутрішнього духовного саморозвитку людини, способами і формами творення нею власного буття. Сучасний антропологізм спрямовує увагу на специфічність, самотійність людини, яка самостверджує себе якраз через зняття будь-яких зовнішніх забобон, що виходить за наявні соціальні, культурні, навіть фізичні межі. Особливо актуальним сьогодні виявляється дослідження особистості у світі культури. Особливу тенденцію у

розвитку сучасної філософської антропології має проблема ціннісної ієрархії та ціннісних пріоритетів людського розвитку.

Помітна тенденція до виникнення нових предметних сфер антропологічних досліджень на перетині різних наукових дисциплін, наприклад, «соціально-філософської антропології», «культурної антропології», «екологічної антропології» тощо. З іншого боку, тривають дискусії щодо розмежування філософського погляду на людину з поглядами на неї окремих наукових дисциплін.

Відбувається загальна гуманізація стилю світогляду сучасного людського суспільства. Зокрема, в освітянській сфері ця тенденція виявилася у збільшенні кількості навчального часу, відведеного для вивчення соціогуманітарних дисциплін, у тому числі для студентів технічних спеціальностей.

2 КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ. ДУАЛІСТИЧНА СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ ЗА ТЕОРІЯМИ М. ШЕЛЛЕРА ТА А. ГЕЛЕНА. ДВІ ФУНДАМЕНТАЛЬНІ АНТРОПОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ: ДІЯ І ПОДІЯ

Історико-філософські концепції людини в самому загальному вигляді можна розділити на дві групи: об'єктивістські і суб'єктивістські. Об'єктивістські – такі, де людина і навколишній світ, сенс будь-якого буття пізнається із самого об'єкта, світу, а людина розуміється як істота, що перебуває у визначальній залежності від об'єктивних сфер, принципів і норм космосу, світової розумності. Суб'єктивістські - такі, де буття людини і світу пізнається із самої людини, із суб'єктивного «Я». Через нього людина розуміється як істота, повністю або в основному автономна і вільна від об'єктивних сфер та установок.

Суб'єктивісти шукають підстави загальнолюдського буття у глибинних сферах внутрішнього індивідуального життя людини в спонтанно-розумовій діяльності, в її духовно-моральних силах, вольових імпульсах і прагненнях. Претензії на подолання крайності об'єктивістського і суб'єктивістського підходів та створення синтетичної концепції людини в сучасній філософії

висловлюють дві філософські школи: «філософська антропологія» і марксистська філософія.

Представники «філософської антропології» висунули програму філософського пізнання людини у всій повноті її буття. Вони запропонували з'єднати онтологічне, природниче і гуманітарне вивчення різних сфер людського буття із цілісним філософським осягненням. Принциповим завданням філософської антропології є розроблення проблеми сутності людини. На думку засновників, філософська антропологія – це «базисна наука про сутність і сутнісну будову людини». У філософській антропології особливо виділяються біологічна, психологічна та релігійна концепції людини.

Найбільш відомим представником *біологічної концепції* є німецький філософ Арнольд Гелен (1904 – 1976 рр.). Він стверджував, що людина – це біологічно неспеціалізована (відсутність хутряного покриву, потужних кінцівок, іклів, кігтів тощо), що не давало їй змоги вести суто природне існування, а її інтелект і спосіб життя обумовлені тілесно-анатомічною будовою. Фізіологічна неповноцінність людини, на думку Гелена, є стимулятором її активності, що компенсує біологічну недосконалість людини. Якщо тварина органічно пов'язана із середовищем свого проживання, то людина практично може жити в будь-якому куточку планети. Завдяки створенню знарядь, що підсилюють її фізіологічні можливості, вона не лише пристосовується до природи, але пристосовує її до себе, керуючись своїми біологічними уподобаннями.

Психологічну концепцію найповніше викладено у творчості Зигмунда Фрейда (1856 – 1936 рр.) та його послідовників, які створили теорію психоаналізу. Її ядром є теза про одвічне протиріччя між прихованими у глибинах індивіда несвідомими психічними силами (головною з яких є «лібідо» – сексуальний потяг) та суспільними нормами і правилами поведінки людей у суспільстві, зафіксованими в культурі, що перешкоджають реалізації спонукань світу несвідомого. Оскільки свідомість і несвідоме ("Воно" і "Я", за Фрейдом) постійно суперечать один одному, остільки людина постійно перебуває у стані конфлікту, іноді буквально в нестерпних умовах. Це є причиною того, що розвиток культури, за Фрейдом, призводить до зростання

неврозів і нещастя людей, до збільшення почуття провини, до відмови від власних бажань. Культура виступає заборонним механізмом до здійснення сутності людини.

Найвпливовішим представником релігійної концепції людини у ХХ ст. був французький вчений-палеонтолог, філософ і теолог, член ордена єзуїтів, священник і професор Католицького інституту в Парижі, першовідкривач синантропа (1929 р.) П. Тейяр-де-Шарден (1881 – 1955 рр.).

Вчення про людину, створене цим мислителем, ґрунтується на важливому для християнства принципі божественного творіння людини. Однак розглядається цей принцип не в традиційному розумінні. Акт творіння уявляється процесом тривалої еволюції космічного вселенського початку. Цей процес проходить через три рівні:

- 1) фізико-хімічний;
- 2) біологічний;
- 3) психосоціальний, що охоплює виникнення суспільства та соціальних інститутів.

Людина уявляється як запланований результат усієї трирівневої космічної еволюції. Вважаючи, що ним відкрито "закон складності свідомості", Тейяр-де-Шарден стверджує, що в космосі відбувається зростання і концентрація психічного, яке веде до появи все більш організованих форм: "переджиття" (літосфера), "життя" (біосфера), "думки" (ноосфера), "наджиття" (точка Омега).

Саме з "точки Омега", що є місцезнаходженням колективного розуму, регулюється вся еволюція. Людина, яка виникла на стадії думки, являє собою "вісь і вершину еволюції", займаючи активну позицію у процесі вдосконалення світу. «Космічна функція Омеги, – стверджує мислитель, – полягає у тому, щоб покласти початок однакості мислячих частинок світу і підтримувати його своїм впливом». Стадія «наджиття» – це об'єднання всіх душ людей у вищому розумі в той час, коли завершується людська історія.

Якщо традиційне католицтво вважає, що Бог створив світ ще до появи людини, і його єдиним обов'язком є захоплення і схилення перед його досконалістю, то Тейяр-де-Шарден вважає, що процес творення світу не завершений, він триває. І в цьому

процесі для людини є неозоре поле діяльності. І гідність людини визначається її внеском у процес творення світу, що здійснюється через працю, роботу. Робота тому не є покаранням за гріхи, вона – найважливіше завдання людини. Бездіяльність, неробство, пасивність є злом. Тейяр-де-Шарден модернізує християнство: відмовляється від цілого ряду християнських догматів. За це йому було заборонено викладати в Католицькому інституті.

2.1 Дуалістична сутність людини за теоріями М. Шеллера та А. Гелена

У роботі М. Шеллера «Становище людини в космосі» статус людського буття виявляється у космічній перспективі через співвідношення людини з іншими формами органічного світу в плані становлення і еволюції психічного начала: чуттєвого пориву, інстинкту, асоціативної пам'яті і практичного інтелекту. Життя людини містить у собі ці форми відносин зі світом і в цьому сенсі людина в принципі не відрізняється від тварини.

М. Шеллер переконаний, що між людиною і рештою тваринного світу існує істотна розбіжність. Ця різниця зумовлена наявністю у людини духу. Найбільш базисно важливою характеристикою людського духу оголошується його «відкритість світу». Тварини обмежені середовищем проживання, дух же людини долає обмеження середовища і виходить у відкритий світ, усвідомлюючи його саме як світ. Таким чином, істотна особливість пов'язується Шеллером з його онтологічною свободою. Силою цієї свободи дух здатний осягнути якісне буття предметів у їх об'єктивному бутті. З огляду на це, людський дух постане як об'єктивність. З цих базових якостей людського духу виростають такі його складові, як здатність до інтелектуального пізнання та емоційно-чуттєве ставлення до світу.

Ідеї Шеллера розвивав його послідовник А. Гелен. Він специфіку та сутність людини виводить і визначає лише в ході порівняння з твариною. Цю специфіку А. Гелен пов'язує з особливою винятковістю біологічної організації людини. На його думку, «людина – це істота, відкрита світу». Ця «відкритість» визначається її біологічним недорозвиненням і недостатністю. Людина як біологічно «недостатня» істота повинна вирішувати

завдання свого виживання. Зважаючи на це людина є дієвою істотою.

Дія – це форма людського оволодіння природою з метою забезпечення її життєдіяльності. «Відкритість світу» і дієвість людини зумовлюють головний принцип її існування – «принцип звільнення від тягаря». Зміст даного принципу полягає у тому, що сукупні недоліки людської конструкції, які в природних, тваринних умовах являють собою тяжкий тягар для її життєздатності, людина самостійно перетворює на умови свого існування. Результатом цього є становлення людини як культурної істоти. З точки зору А. Гелена, культура є визначальною сутністю людини. В основі культури лежить духовне начало. Таким чином, А. Гелен приходить до висновку про дуалістичну сутність людини.

2.2 Дві фундаментальні антропологічні категорії: дія і подія

Розглянемо коротко дві фундаментальні категорії, щодо яких справедливо твердження, що їх застосування охоплює собою все людське життя в цілому. Фундаментальними антропологічними термінами можна назвати структуру дії і структуру події. Як живій істоті людині, і в цьому вона схожа на все інше живе, властива та обставина, що з нею щось відбувається. Далі, на відміну від рослин, людина, як і тварина, усвідомлює те, що з нею відбувається: вона не тільки відчуває це щось, але й одночасно відчуває той факт, що вона це відчуває. Однак, на відміну від тварини, людина не визначається виключно тим, що вона має і що з нею трапляється – вона не до кінця віддана у владу цих подій. Людина своїми діями здатна впливати на події. Звичайною для нас є розбіжність між дією і подією, виражена у граматичних термінах "активність" і "пасивність". Обидві категорії не тільки протиставлені одна одній на рівні людського буття, вони взаємозумовлені і пояснюють одна одну.

Наше життя триває між подіями народження і смерті. Перше й останнє слово за нас говорить наша власна дія. І більше того, навіть якщо ми діємо, з нами постійно щось відбувається: є події без дії, а протилежної, тобто чистої дії не існує і навіть те, що ми називаємо творчою дією, залежить від попередніх умов. Людина

бере участь як у дії, так і в тому, що з нею відбувається. До того, що відбувається з людиною, ми відносимо не певні події ззовні, а характеризуємо сукупність усього того, що відбувається у людині без її участі. Приклади таких подій: ми можемо бути в хорошому або поганому стані, ми здорові або страждаємо від хвороби; сюди ж відносяться старіння й одужання тощо, – все це процеси, які в нас відбуваються, точно так само, як відбувається приріст сил і здібностей. Важливо зрозуміти, що на противагу всім цим подіям і діям людина усвідомлює себе в дії як носій та ініціатор своїх вчинків і визначається ними, коли ж у людині щось відбувається, за цим іде активізація бездіяльної участі "Я".

Основні філософські підходи до сутності людини. Космічне начало

Попри всю різноманітність підходів до людини більшість мислителів погоджується з тим, що у людському естві наявні три основні начала: космічне, природне і соціальне. Отже, окреслення природи людини можливе через визначення взаємодії в людині трьох зазначених начал. Вже на ранніх етапах розвитку філософії Людина сприймалася як складова частина космосу, природи. На новому рівні космічна сутність людини особливо уважно розглядається у філософській думці ХХ ст. (М. Шелер, П. Тейяр-де-Шарден, М. Чижевський). Така точка зору має своє продовження і в сучасних філософських теоріях (наприклад, так званий антропний принцип Б. Картера і Дж. Віллера).

Згідно з цими концепціями:

1 Будова і біологічні ритми людського організму нерозривно пов'язані з космічними ритмами.

2 Матерія, життя і свідомість узагалі не пов'язані причинним зв'язком. Матерія, скажімо, не є причиною виникнення та існування свідомості (всупереч твердженням матеріалістів). З матерії складаються не тільки різні предмети, але й поля (електромагнітні, гравітаційні, біологічні тощо), потоки енергії і багато чого іншого. У космосі матерія існує у нескінченній безлічі форм, системних утворень і виявів.

3 Людина — знаряддя космосу, адже завдяки своїй духовності вона докорінно виділяється з космічного цілого. В особі людини Всесвіт підноситься до рівня самосвідомості і самозбереження.

2.3 Концепція ноосфери

Найповніше переконання у пріоритетності космічного начала були висловлені у концепції ноосфери першого президента Академії наук незалежної України Володимира Вернадського (1863-1945 рр.), фахівця у декількох природничих галузях.

Життєдіяльність усього живого здійснюється у межах поверхневої оболонки нашої планети, яка називається біосферою. До неї належать нижня частина земної атмосфери до висоти 18 км, Світовий океан, ґрунт і частина літосфери верхньої твердої оболонки земної кулі до глибини 1-2 км, де можуть жити мікроорганізми.

Природне середовище — це не тільки те, що створено природою. Люди, взаємодіючи з нею, створили штучний світ — міста, села, дороги тощо. Частина поверхні Землі, змінена за допомогою науки і техніки, називається ноосферою (від грецького — «сфера розуму»). Ноосфера постає як сфера свідомої діяльності людини у глобальному масштабі, як результат взаємодії суспільства і природи.

В. Вернадський вважав, що ноосфера — це найвищий етап природної еволюції біосфери. «Природність» виникнення ноосфери зумовлюється тим, що поверхня Землі, де розташована біосфера, повсякчасно опромінюється з космосу. Під впливом цього опромінення відбувається еволюція біосфери.

З появою ноосфери стихійна еволюція біосфери мала перетворитися на цілеспрямовану. Саме розумна діяльність людини стає головним, вирішальним чинником розвитку. Наприклад, людина селекціонує нові види рослин і тварин, у величезних кількостях виплавляє алюміній, якого в природі у вигляді металу просто не існує. Усі ці штучні утворення включаються до кругообігу речовин і таким чином суттєво впливають на природу в цілому.

В. Вернадський сподівався, що людство, пізнаючи закони природи, створюючи новітню техніку й технології, змінить на краще всі процеси в земному та навіть навколомному середовищі. У перспективі розвиток ноосфери мав уплинути й на

соціальний устрій людства, зробити його раціональнішим і гуманнішим.

Таким чином, В. Вернадський виявився чи не першим мислителем, який у ХХ ст. науково обґрунтував глобалізаційні процеси. З іншого боку, не справдилися пророкування В. Вернадського про позитивний вплив ноосфери на біосферу. На жаль, сьогодні людство стикається з глобальними проблемами, значна кількість яких (сировинна, енергетична, демографічна тощо) пов'язана якраз із тим, що ноосфера розширюється занадто швидкими темпами, забираючи від біосфери більше речовин, ніж вона здатна відтворити природним шляхом.

2.4 Природне начало

Природне начало в людині, якому віддавали перевагу філософи епохи Просвітництва, теж характеризується трьома взаємопов'язаними компонентами:

1 Природа становить зовнішню умову існування людини, постачаючи їй їжу, одяг, матеріальні ресурси. Скажімо, від чистоти повітря, можливостей природи адсорбувати забруднення довкілля багато в чому залежить майбутня доля людини і людства.

2 Природа становить внутрішній потенціал самої людини. Життя і смерть, хвороби і здоров'я, геніальність, риси характеру – все це має природне походження.

3 Людина є частиною природи. Природа перетворюється, змінюється, і розкриває можливості в людській діяльності. У цьому значенні людина діє як сила природи.

Причому процес впливу людини на природу має безперервний характер: діючи, людина створює такі продукти, які неможливо отримати природним шляхом. Людина живе у природі – але природа немов живе у людині, є її тілом.

Поглиблення наукових знань про біологічні аспекти людського буття стало можливим після започаткування у 1970-х рр. такого напрямку досліджень, як соціобіологія. На думку представників соціобіології, людина є біосоціальною істотою, поведінка якої перш за все залежить від її природних потреб. Жодне виховання не може позбавити людину тих природних

інстинктів, які притаманні їй поряд з іншими «соціальними тваринами». Більше того, соціобіологи наполягають, що поведінка таких тварин, у тому числі людини, залежить від генетичного апарату. Ідеться про те, що і в людей, і в мурах гени взаємодопомоги, співпраці, безкорисливості можуть бути успадкованими.

2.5 Соціальне начало

Соціальне начало — насамперед для марксистів — було і залишається вирішальною мірою людського в людині. На їхню думку:

1 Людина — істота соціальна. У праці вона переосилює своє природне походження. У певному сенсі марксистки мали рацію. Людина біологічно є дуже погано адаптованою твариною. Вона поступається силою, витривалістю, стійкістю до несприятливих кліматичних умов практично всім представникам тваринного світу. Але вимушено компенсує біологічні недоліки можливістю штучного покращення умов свого існування, винайдення і застосування особливих засобів впливу на довкілля, які багатократно примножують її здатності.

2 Тільки в суспільстві людина формує деякі людські якості — мову, мислення. Сказане легко підтвердити прикладами так званих «мауглі» — людей, які з різних причин і в різних країнах змалку були відірвані від людського суспільства і після повернення до нього не володіли повною мірою мовою, здатністю до мислення та спілкування, іноді навіть до прямоходіння.

3 Суспільство передає людині знання та уміння — досвід попередніх поколінь за допомогою системи освіти і виховання. Завдяки цьому людина може успішно пізнавати і перетворювати світ. Навіть опинившись сам-один на острові, герой однойменного роману англійського письменника Даніеля Дефо Робінзон Крузо насправді був озброєний не тільки тими знаряддями, які знайшов у рештках свого судна, але також і значною кількістю корисних знань, навичок і вмінь. Усе це допомогло вимушеному самотнику непогано облаштуватися на острові.

4 Розподіл праці в суспільстві дає змогу людині у багато разів примножити власні зусилля шляхом співпраці з іншими людьми.

Отже, загальний висновок такий: суспільство — це умова і середовище реалізації природно-космічного потенціалу Людини.

3 ОСНОВНІ ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО СЕНСОЖИТТЄВИХ ПОШУКІВ. ПРОБЛЕМА ЖИТТЯ І СМЕРТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

Безумовно, центральним ядром проблеми людини є питання про сенс життя, яке виникає разом із самою філософією як віддзеркалення природної скінченності, смертності людини. Саме в цю епоху (між 800 та 200 рр. до н. е.), яку знаменитий німецький філософ Карл Ясперс назвав «Осьовим часом», під впливом революційних змін усталеного способу життя людина усвідомлює своє буття в цілому, саму себе та свої межі. Насправді, людина наділена розумом, здатна пізнавати раціональний, гармонійний світовий лад, перетворювати і природу, і суспільство відповідно до своїх власних запитів, створювати безсмертні витвори мистецтва. Але рано чи пізно вона наочно стикається із власним «ніщо» — своєю смертю.

Проблема сенсу життя виникає як проблема подолання суперечності між природною обмеженістю людини і необмеженістю її духовних амбіцій. Особливих акцентів проблема пошуку сенсу життя набуває в Новий час. Справа в тому, що попередні картини світу характеризувалися більшою цілісністю; суперечності не були настільки нагальними; етичні, соціальні і загальнокультурні норми були «раз і назавжди» зафіксовані, зразки для наслідування — освячені тисячолітньою традицією. Сьогодні ж — час зняття усіх обмежень, час «вільного вибору» людини, що нерозривно пов'язано з особистою відповідальністю кожного.

У європейській філософській традиції останніх століть можна виділити кілька основних підходів до вирішення проблеми сенсу життя.

3.1 Життя як продукування матеріальних і духовних благ

Людина повинна дати щось світові. Таким чином, вона, з одного боку, сама «житиме після смерті» у своїх витворах, а з іншого — зробить свій внесок у щасливе майбутнє наступних поколінь. Але неважко побачити й недоліки цього підходу, серед яких назвемо:

- бездушне, «панське» ставлення до світу, на яке світ відповідає екологічною загрозою — загрозою всьому живому на Землі;
- підпорядкування індивідуальних інтересів у житті колективним;
- деяку віддаленість сенсу, що знижує його конкретну значущість для людини, яка живе тут і зараз.

Життя як реалізація високої мети. Ідеться про втілення ідеалів, планів, проектів, в ім'я яких, на думку конкретної людини, варто жити. У цьому випадку людина прагне щось отримати від світу. Метою може бути все що завгодно (багатство, слава, самореалізація тощо). Форма сповідування цього шляху в різних людей може бути різною: від прийняття чернечих обітниць до готовності скоїти злочин задля поповнення власної колекції поштових марок.

Дехто свою мету сприймає як щось «дане згори», як верховну місію, визначену наперед. Коли все визначено наперед, життя людини набуває стійкості і стабільності. Натомість людина певною мірою втрачає «свободу маневру»: їй важко подолати обмеження, які вона сама ж вигадала.

Життя як самовдосконалення. Якщо змінити лиху долю неможливо, залишається змінити своє ставлення до неї – такою була позиція античних стоїків. Навіть найгіркіший досвід є корисним: він нас навчає, допомагає зростати, переростати самих себе. Таким чином, сенс є і в стражданні, що випадає на нашу долю. Шотландська королева Марія Стюарт своєю героїчною поведінкою під час страти підбила гідний підсумок свого безпутного, негідного королеви життя та увічнила пам'ять про себе.

Життя як гра. Цим особливо відзначається постмодерний підхід до дійсності. Мислитель ХХ ст. Й. Гейзінг у своїй роботі «Homo ludens» («Людина, яка грає») стверджує, що саме гра є початком усіх форм духовної діяльності людини. Так, у подружньому житті чоловік або жінка, які не задовольнили свої амбіції, знаходять вихід у тому, що постійно з будь-яких приводів повторюють: «якщо б не ти, моє життя склалося б значно краще». Ставлення до життя як до гри насажує людину оптимізмом, стимулює її цікавість до свого буття, але на побутовому рівні такий підхід може призвести до інфантильності та безвідповідальності у серйозних життєвих ситуаціях.

Наостанок можна сказати, що життєвий пошук має уникати крайнощів вищезазначених підходів, але включати до себе той позитив, який вони несуть. Мабуть, оптимальний шлях – це шлях діалогу, рівноправної розмови людини і світу. Крім того, життя, особливо в нашу швидкісну епоху, вимагає неабиякої гнучкості: відповідно до змін життєвої ситуації людина мусить змінювати свою стратегію, здійснюючи пошуки сенсу відразу кількома шляхами.

Зворотний бік вирішення проблеми сенсу життя — намагання виробити теоретично упорядковане ставлення до смерті. Для більшості східних культур такої проблеми просто не існувало, адже смерть означала лише перевтілення з однієї тілесної оболонки в іншу, які мали тривати довіку. Лише антична філософія, що, як зазначалося вище, була заснована на принципі «пізнання і перетворення» світу, вперше всерйоз замислилася над проблемою ставлення до смерті. Одні античні мудреці, серед них Платон, вустами Сократа міркували: «справжні філософи роздумують над явищем смерті, і взагалі смерть для них не така страшна, як для інших людей». Інші мислителі, серед них Епікур, доводили прямо протилежне: смерть для нас – ніщо. Саме на ґрунті такого ставлення і до смерті сформувався підхід до сенсу життя, зорієнтований на те, щоб дещо отримати від світу.

Ставлення до смерті у західноєвропейській середньовічній культурі вичерпно описав французький історик Філіп Ар'єс. На його думку, таке ставлення еволюціонувало від стану «прирученої смерті» до стану, «коли смерть ховається». У цьому легко пересвідчитись, якщо звернути увагу на те, як дбайливо

приховує сучасна людина смерть: від бажання перекласти всі поховальні клопоти на людей відповідної професії до носіння жалоби за небіжчиком лише декілька днів.

XX ст. демонструвало нам урізноманітнення стратегії поводження зі смертю. Тут бачимо також спроби подолання смерті — чи то завдяки винайденню особливих лікарських засобів або процедур продовження життя, чи то через муміфікацію померлих у вигляді, який би максимально наближав їх до живих. До речі, поховання В.І. Леніна в мавзолеї на Красній площі являє собою не поодиноким випадок для історії минулого століття, до того ж технічно не найкраще виконаний. Ці спроби сусідять зі стратегією примирення зі смертю. Прикладом останнього може служити організація так званих «хоспісів», де смертельно хворі люди можуть гідно провести решту своїх днів.

Проте найбільш правильним є стійке та врівноважене ставлення до смерті. Адже, як це не парадоксально, якщо вірити оповіданню сучасного латиноамериканського письменника Х.Л. Борхеса з красномовною назвою «Безсмертний», тільки смерть (або пам'ять про смерть) наповнює людей піднесеними почуттями та робить життя дорогоцінним. Відчуваючи себе істотами недовговічними, люди і поводяться відповідно. Все у смертних має цінність через свою фатальну незворотність. У безсмертних же навпаки, будь-який вчинок (і думка) — лише відгомін інших, які вже мали місце в минулому, або точне передвістя тих, хто до запаморочення повторюватиметься у майбутньому. Зрештою, відповідно до цих переконань герой Х.Л. Борхеса, який здобув було безсмертя, повертається до життя смертної людини.

Отже, доходимо до такого вирішення питання про сенс життя і ставлення до смерті: тільки завдяки визнанню неминучості смерті людини перед нею відкривається життя як дарунок буття, кожному мить якого треба в різний спосіб наповнити глибоким сенсом.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1 Що таке філософська антропологія? Коли вона формується?
- 2 Які особливості сучасних філософсько-антропологічних досліджень ви можете назвати?
- 3 У чому полягає проблема сенсу людського життя?
- 4 Які основні шляхи сенсожиттєвих пошуків здавна пропонувала філософська думка?
- 5 В чому полягає дуалістична сутність людини за теоріями М. Шелера і А. Гелена?
- 6 Як пов'язані між собою дві фундаментальні антропологічні категорії: дія і подія?
- 7 Як змінюється ставлення до смерті в європейській культурі від античності до сучасності?
- 8 Якими причинами пояснюється ця еволюція?
9. Яким чином пов'язані між собою людина і космос?
- 10 Які перспективи взаємодії між людиною і космосом вимальовуються у ноосферній концепції В. Вернадського?
- 11 Наскільки міцно і в чому виявляється людина прив'язаною до свого природного (біологічного) начала?
- 12 Що кажуть про біологічні характеристики людини представники сучасної соціобіології?
- 13 Прокоментуйте тезу: «суспільство — це умова і середовище реалізації природно-космічного потенціалу Людини».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. – К., 2001.
- 2 Задубрівська О.М., Козьмук Я.Р. Психоаналіз: філософсько-антропологічний аспект. – Чернівці, 2005.
- 3 Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
- 4 Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. – Т. 3. – СПб., 1996.
- 5 Табачковський В.Г. У пошуках невтраченого часу. – К., 2004 .
- 6 Тарасенко М.Ф. Природа, технологія, культура: філософсько-світоглядний аналіз. – К., 1985.
- 7 Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / За ред. І.В. Бичка. – К., 1994.

